

Elemente de origine iudeo-creștină în „religia seculară” marxistă

Ieromonah Policarp (Dionisie - Constantin) Pîrvuloiu
Comisia Patristică a Patriarhiei Române, București

I. Preliminarii

„Omul este un animal religios și atunci când îl neagă pe adevăratul Dumnezeu, nu o face decât pentru a-și născocialți zei, idoli și fetișuri cărora să se închine”

(Berdeaev 1994a, p. 193)

Într-o contemporaneitate în care secularizarea părea să se fi generalizat la toate nivelurile vieții sociale și chiar individuale, recrudescența religioasă și renașterea, adesea însoțită de violență, a mișcărilor religioase pot părea un paradox. În descifrarea acestui paradox, vom urmări raporturile dintre tradiția religioasă și ideologie ca religie secularizată, încercând să punem în lumină modul de gândire și acțiune al marxismului care a adoptat forme de gândire, concepte și structuri specifice religiei.

Analiza rolului mitului, simbolului și imaginarului în viața indivizilor și comunităților relevă un strat profund al ființei individuale și colective care poate fi invocat ca factor generativ al unui sistem cultural global. Imaginile ce însoțesc construcția identitară a fiecărui individ, ca și cele ce stau la baza memoriei culturale a unei colectivități, au ca temei o structură profundă, cea a sacralului, care fecundează limbajul integral al comunității.

Un aspect fundamental al personalității umane și poate cel mai important dintre motivele care au îndreptățit atribuirea denumirii de *Homo sapiens* este religia. Ignorând această problematică a religioasă care l-a însoțit mereu pe om pe parcursul dezvoltării sale istorice nu vom fi capabili să înțelegem pe deplin ideologiile veacului al XX-lea care au avut un impact (de)formativ asupra spiritualității umane. Reluând o celebră sintagmă a lui Mircea Eliade, putem afirma că religiosul este adeseori „camuflat” în profanul și secularul filosofilor și ideologiilor dominante în secolul trecut. Elemente care țin de religia iudaică¹ sau creștină se întâlnesc astfel chiar în cadrul unor mișcări de idei anticreștine sau atee, putându-se merge cu identificarea până la practici și ritualuri sacre, golute însă de

¹ V. originea iudaică a lui Marx.

conținutul religios, unde *homo religiosus* devine un *homo oeconomicus* care nu are nimic uman (Berdeaev 1993, p. 47).

Ni se înfățișează astfel o nouă probă a permanenței și remanenței filonului religios în ființa umană. Istoricul acestor ideologii nu poate ignora originea, structura și chiar conținutul – fără îndoială metamorfozate – de sorginte iudeo-creștină a fenomenelor istorice analizate.

„Mai multe mișcări ideologice ale secolului XX sunt reprezentative pentru modul în care ideologia se substituie religiei ca suport al construcției identitare, al modelării vieții și acțiunii. Dintre acestea ne-am oprit asupra marxismului. În confruntarea sa cu religia, el recuperează toate mijloacele eficiente ale religiei în vederea construirii unei noi narațiuni, în care centrală este povestea omului supus modelării ideologice” (Frunză 2003, p. 5).

Relațiile ca și diferențele dintre ideologie și religie au constituit o preocupare notabilă a gânditorilor contemporani (ibid., p. 39-80). Alain Besançon consideră ideologia „o doctrină care promite, prin intermediul convertirii, o mântuire temporală, care se consideră conformă cu o ordine cosmică descifrată științific în evoluția sa și care impune o practică politică vizând transformarea radicală a societății” (apud ibid., p. 41).

Din nefericire, ideologiile au o mai consistentă relație cu gnoza, decât cu teologia. „Pentru a convinge asupra faptului că ideologia este mai apropiată de gnoză decât de credință, Besançon invocă următoarele elemente care deosebesc credința de gnoză: credința presupune o adeziune la un sistem de credințe care pur și simplu trebuie crezute; credinciosul poate să accepte sau să refuze adeziunea la obiectul credinței; ceea ce este crezut nu are o evidență rațională, el poate apărea uneori ca fiind rațional, dar mereu rămâne un rest care scapă înțelegerii personale; în cazul gnozei, adeptul aderă nu la un dat revelat, ci la sensul pe care el îl descoperă în acest dat; acest sens se dă ca o evidență rațional demonstrabilă; astfel încât adeptul nu poate să oscileze în asumarea gnozei deoarece cunoașterea pe care o obține este una rațională, complet controlată și bazată pe o dezvoltare a înțelegerii personale” (ibid., p. 44).

Același gânditor Alain Besançon vorbea despre un „biblism comunist”, aducând argumente privind prezența unei *perversa imitatio* a iudaismului² și creștinismului (apud ibid., p. 45). Fără îndoială, utilizarea acestor elemente este adeseori inconștientă, dar este posibil ca uneori aceasta să fi avut loc în mod deliberat de către bolșevici pentru a-și asigura triumful³. Mai nou, strania simbioză

² Despre nazism afirma că este o *perversa imitatio* a iudaismului, iar marxismul una a creștinismului.

³ Astfel în 1942 o lucrare tipărită la Moscova, *Adevărul despre religie în Rusia*, afirma că Hitler, Antichristul a invadat „pământul sfânt al Rusiei”, iar „Părintele” Stalin era protectorul Rusiei și al Bisericii. V. Cornelius Krahn, *Russia: Messianism-Marxism*, în *“Journal of Bible and Religion”*, Vol. 31, No. 3. (Jul., 1963), p. 214.

dintre marxism și creștinism⁴, deși este o *contradictio in adiecto*, demonstrează totuși caracterul religios al marxismului⁵.

Ceea ce dă comunismului caracterul seducător par să fie tocmai elementele de imaginar religios pe care acesta le conține printr-o valorificare a unor tradiții eretice ale religiozității occidentale, în special cele gnostice, sau cele milenariste din cadrul creștinismului.

II. Materialismul istoric

„Nu conștiința oamenilor le determină existența, ci, dimpotrivă, existența lor socială le determină conștiința” (K. Marx) (DF, s.v. *Marx*). Iată afirmația-cheie a materialismului. Izvorât din ideile lui Hegel⁶ (Marx a fost un fervent hegelian de stânga), materialismul vede istoria ca un proces organic, ca o desfășurare a unor factori naturali însă, dintre care cel principal este “modul de producție și împărțire a produselor trebuincioase traiului” (Dobrogeanu-Gherea 1920, p. 7). Interpretările idealiste ale istoriei păcătuiesc prin simpla autoerijare a spiritului ca factor hotărâtor în mersul istoriei (ibid., p. 4).

Așadar ateismul este la el acasă. Dumnezeu nu există. Cosmonauții sovietici nu l-au zărit niciieri pe Dumnezeu pe acolo prin cer. Sufletul e un “epifenomen”, o formă superioară de organizare și mișcare a materiei care devine conștientă de sine. Religia e “opiumul popoarelor” (Marx), folosit spre a fi ușor subjugate de exploatare. Dinamismul, motorul istoriei e asigurat de lupta de clasă între exploatare și masa exploataților. Rolul maselor, al vulgului, al gloatei, al celor “proști dar mulți”, este exacerbat. Omul e redus la materie, la trup. Sufletul dispare odată cu corpul. “Pentru a trăi și a face istorie, trebuie mai întâi să bei, să mănânci, să ai o locuință, să te îmbraci și altele încă. Primul fapt istoric este deci producția mijloacelor care să permită satisfacerea acestor trebuințe, însăși producția vieții materiale” (DF, s.v. *istorie*) ne spune cu candoare Marx.

Această “necesitate”, interesele materiale ce determină relațiile de producție alcătuiesc legile imuabile și independente de voința omului ale istoriei. Materialismul științific își propune descoperirea și explicarea acestor legi și astfel prezicerea viitorului. Marx a “prorocit” falimentul capitalismului precum și victoria implacabilă a socialismului în viitor.

Astfel “istoria nu este altceva decât succesiunea diferitelor generații, fiecare din ele exploatând materialele, capitalurile, forțele productive care i-au fost transmise de către generațiile precedente” (Marx - Engels, *Ideologia germană*) (ibid.).

Oamenii își făuresc ei înșiși istoria, dar și-o făuresc nu după bunul lor plac și în împrejurările alese de ei, ci în împrejurări date și moștenite din trecut, ne spun

⁴ V. *Teologia eliberării* în America de Sud.

⁵ V. Giulio Girardi; Rosanna M. Giammanco, *Marxism Confronts the Revolutionary Religious Experience*, în „Social Text”, No. 19/20. (Autumn, 1988), pp. 119-151.

⁶ Paradoxal, marxismul are o origine „nesănătoasă”, idealist-romantică.

aceeași corifei ai materialismului, Karl Marx (1818-1883) și Friederich Engels (1820-1895) (Radu 1996, p. 39).

Scopul ultim al istoriei universale, scop ce se va împlini inevitabil, este realizarea unei societăți absolut raționale, comuniste, în care va exista o egalitate perfectă, în care se vor satisface toate aspirațiile „fundamentale” ale omului (ibid., p. 51).

Materialismul duce la bun sfârșit acțiunea critică, demolatoare, începută de iluminism, nedevăluind taina procesului istoric, ci absența acestei taine, înfricoșatul hău larg căscat al destinilor istorice ale umanității, pustiul sinistru al istoriei umane, dezvăluie pretinsa inexistență a spiritului uman, inutilitatea vieții spirituale a umanității (Berdeaev 1996, p. 32-33). Și pentru că n-a putut nega o realitate, a încercat să o distrugă în țările unde a fost „implementat”, cum am putut constata și la noi, în România.

În continuare vom prezenta câteva elemente privind doctrina, etica și ritualurile marxismului teoretic și practic ce prezintă similitudini frapante cu cele ale creștinismului și iudaismului.

III. Dogmele

• Fundamentele ideologiei marxiste sunt sintetizate⁷ într-un adevărat *catebism* (Berdeaev 1993, p. 116), imuabil, universal valabil și obligatoriu; doctrina lui Marx are un caracter aproape revelat (McCann 1978, p. 159); avem un „monism integral și monolitic” (Berdeaev 1994, p. 120) deși nelipsit de contradicții; marxismul dispune de un sistem dogmatic riguros, în pofida supleții sale practice (ibid. p. 171). Sistemul de gândire marxist se constituie astfel ca o ideologie globală și globalizantă care se substituie tuturor celorlalte ideologii concurente. „Ideologiile încearcă să restituie omului integralitatea realului. În calitate de concepție asupra lumii care reușește să fundamenteze ordinea esențială a ființei umane, ideologia se manifestă după modelul unui sistem teologic ce reclamă desăvârșita plenitudine și prestigiul total. Ea reclamă prestigiul adevărului total, al certitudinii morale, a acțiunii raționale și eficiente și a satisfacțiilor afective depline. Cuprinzând un asemenea orizont, imaginarul sărăcit al ideologiei are același rol ca și imaginarul mitului viu – de a incita (și chiar obliga) la acțiune” (Frunză 2003, p. 30).

• Alte elemente specifice religiei în general și în special celei creștine sau iudaice⁸ ar fi:

1. marxismul nu posedă o adevărată gnoseologie (Berdeaev 1994, p. 181); credința deplină în ideologie și în conducători primează asupra cunoașterii, gândirii libere și critice;
2. distincția dintre ortodoxie și erezie;

⁷ Cf. celebrele și sinistrele *Curs scurt* și *Curs lung*.

⁸ Adeseori caracteristicile enumerate aici sunt specifice unor forme eretice sau denaturate ale creștinismului sau iudaismului.

3. cultul științei, imuabilitatea și infailibilitatea filosofiei științei, adevărată *ancilla ideologiae* (Neagotă);

4. caracterul sacralizat al scrierilor lui Marx, Engels, Lenin și Stalin, care pot fi reinterpretate, dar nu pot fi puse sub semnul îndoielii;

5. împărțirea dualistă a lumii în credincioși sau necredincioși, aderenți sau opozanți ai ideologiei marxiste;

6. un totalitarism propriu doar religiei;

7. fanatismul adeptilor;

8. excomunicarea și executarea „ereticeilor” (Berdeaev 1994, p. 171-172).

• Pretinsa omniprezență, omnisciență și omnipotență a Partidului care este unic „în toți și în toate” și căruia i se atribuie o conștiință (ibid., p. 172) și care amintește de atributele divinității din monoteismul iudeo-creștin

• *Păcatul originar* al lumii capitaliste și cauza tuturor tensiunilor și problemelor este exploatarea omului de către om (ibid., p. 121); noțiunea de exploatare este însă una de origine morală, nu economică, caracterul moral fiind evident în patosul cu care este înfierată de propaganda marxistă.

• Un aspect demn de menționat și de analizat alături de mesianism⁹ este *milenarismul*¹⁰. Nostalgia după o pierdută sau o viitoare „vârstă de aur” este o constantă între aspirațiile omenirii care suspină după “paradisul pierdut”. Potrivit doctrinei iudaice și creștine Dumnezeu făgăduiește restaurarea acestui paradis originar în viitor. De aici apar și mesianism-milenarismul, forme mai mult sau mai puțin denaturate ale acestei făgăduințe divine. Aceste permanențe ale istoriei religiilor, conform religiei creștine, se regăsesc în religiile lumii sub forma unor distorsionări ale Revelației primordiale a lui Dumnezeu către protopărinți din paradis: un salvator al omenirii zeu sau om va fi trimis spre a repara răul făcut de om. Fie că e Quetzalcoatl la mexicani, ori Saoshyant la zoroastrienii, Toth la

⁹Marxismul a fost catalogat ca "system of theoretical messianism", Douglas Kellner; Harry O'Hara, *Utopia and Marxism in Ernst Bloch* în „New German Critique”, No. 9. (Autumn, 1976), p. 19.

¹⁰ Sau hiliasmul (de la grecescul *ta chilía* = o mie) - Concepția conform căreia între a doua venire a Sa și sfârșitul lumii, Iisus Hristos va întemeia o împărăție pământească de o mie de ani, pe care o va conduce împreună cu cei dreپți, timp în care Satan este biruit și înlănuit. Această eroare de credință a apărut pe fondul cumplitelor persecuții suportate de creștini în primele trei veacuri și al speranțelor acestora în revenirea Mântuitorului (eroare întemeiată pe câteva locuri evanghelice ca Matei XXIV, 34-42 și XXV, 31, Luca, XXI, 39 și Ioan V, 38). Ideea „Împărăției milenare” provenea din greșita interpretare a pasajului XX, 5-6 din *Apocalipsa*: „Iar ceilalți morți nu înviază până ce nu se vor sfârși mia de ani. Aceasta este Învierea cea dintâi. Fericit și sfânt este cel ce are parte de învierea cea dintâi. Peste aceștia moartea cea de-a doua nu are putere, ci vor fi preoți ai lui Dumnezeu și ai lui Hristos și vor împărți cu El o mie de ani”. Elemente de hiliasm sunt detectabile mai întâi la Papias din Hierapole (sec.II), precum și la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, la Sfântul Irineu, la Metodiu, Lactanțiu, Commodian, Tertulian (în perioada montanistă). Hiliasmul a fost energic combătut de Origen, Dionisie al Alexandriei și de Augustin.

egipteni, Huangdi la chinezi, Mahdi la musulmani, “odrasla lui Jupiter” la romani etc., acesta a venit și este Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat și om adevărat. Dar o mare parte a lumii nu L-a cunoscut și continuă să îl aștepte. Aceștia sunt spre exemplu evreii de astăzi ca și cei din vremea Mântuitorului. Orgoliul naționalist a determinat interpretarea mesianismului în sens preponderent politic. Mesia trebuia să fie Cel ce va restaura regatul lui Israel, care își va zdrobi dușmanii politici, redevinând ceea ce era în vremea lui Solomon și chiar mai mult. Mântuitorul a combătut această denaturare, această secularizare a mesianismului prin afirmația limpede că “Împărăția Mea nu este din lumea aceasta” (Ioan 18 : 36).

Evreii doresc o lume a viitorului, mai bună, mai dreaptă, mai frumoasă. Lumea pășește nu spre prăpastia nimicirii, ci spre “lumea care va veni”, lumea lui Mesia care va schimba fierul sabiei în plug, care va îngădui iedului și mielului, cei fără de gheare și fără de colți, să sălășluiască alături de lupii cu ascuțite gheare și lacomi colți” (Rosen 1981, p. 61-62). Dumnezeu lucrează așadar spre “monoteizarea lumii”. Creștinismul și islamul imită monoteismul. Ele au rolul lor de a “pedepsi” Israelul, deși sunt sortite eșecului, și pregătesc ultima perioadă a istoriei, epoca mesianică, în care va avea loc recunoașterea primatului spiritual al Israelului. Aceste afirmații sunt o sinteză a mesianismului iudaic, operată de Moshe ben Maimun (sau Maimonides) (1135-1204) filosof, medic și teolog evreu (Funkenstein 1998, p. 200-201).

Originea milenarismului trebuie căutată însă în utopiile Antichității și mai ales în literatura apocaliptică apărută cu aproximativ două secole înainte de creștinism și care percepe istoria ca desfășurare continuă și invizibilă a unui plan divin ascuns. Lumea se grăbește spre pieire, nimic nu mai poate și nu mai trebuie salvat. Sectele apocaliptice precum comunitatea de la Qumran se considerau avangarda, reprezentanții Lumii Noi (ibid., p. 205-206) ai Mileniului ce se va instaura după conflagrația universală în care Răul va fi înfrânt definitiv de Bine. *Apocalipsele* lui Enoh, Moise, Daniel, Ezra sunt grăitoare în acest sens. Febra milenaristă va fi temperată de creștinism. Creștinii se știau în “Noul Eon”. Împărăția Cerurilor se deschidea lent omenirii. Din nefericire, se produce interpretarea eronată a celebrelor versete 3-4 din capitolul 20 al Apocalipsei. “Mileniul” de aici e o alegorie a timpului Bisericii în această lume, timp în care, prin “învierea cea dintâi” (botezul) împărțim cu Hristos asupra răului, patimilor și a lumii. Interpretarea literală a acestui Mileniu va fi făcută în secolul al II-lea de Papias, episcop de Ierapole și de ereticul Cerint. Speranța într-o epocă justițiară va fi alimentată în sec. II-V de secta montanistă cu a lor Revelație neîncheiată.

Biserica creștină a înfierat milenarismul ca o denaturare a eshatologiei, ca o coborâre de la spiritualitatea Împărăției lui Dumnezeu¹¹ care nu este “mâncare și

¹¹ Hiliasmul concepe Împărăția lui Dumnezeu ca împărăție lumească, istorică, proclamând împlinirea sensului istoriei în istorie, ceea ce este absurd după cum am văzut. Cădem astfel în pură mitologie. M. N. Feret apud. D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III,

băutură ci dreptate, pace și bucurie în Duhul Sfânt” (Romani 14:17) la materialitatea și senzualitatea terestre¹². Este ușor de constatat că mesianismul marxist este moștenitorul mesianismului evreiesc, mai „istoric” și mai „vizibil” (Löwy, Larrier 1980, p. 107), nu al celui creștin mai spiritual (Eliade 1995, p. 148).

• Socialismul a asimilat și laicizat elemente milenariste și elemente care țin de profetism¹³ și mesianism. Clasicii ideologiei au făcut și fac numeroase profeții privind evoluția istoriei, economiei, etc. Filosofia istoriei la Hegel, Marx, Comte este pătrunsă de spirit profetic și mesianic secularizat. Ideologia marxistă nu se putea întemeia pe filosofia greacă, numai pe cea creștină, liniară, evolutivă. „Sursa dinamismului revoluționar nu este conștiința științifică, ci așteptarea mesianică. Determinismul economic nu poate suscita entuziasmul revoluționarilor, nici incita la luptă. Acest entuziasm e suscitată de ideea mesianică a proletariatului și a eliberării omenirii. Toate calitățile poporului ales sunt transferate asupra proletariatului” (Berdeaev 1994, p. 162). *Proletariatul* se constituie ca un veritabil *Mesia colectiv* a cărui menire este de a mântui umanitatea și de a instaura paradisu terestru și epoca de aur fără sfârșit a progresului uman. Determinarea și condiționarea omului de către economic este un rău temporar. „În viitor omul, după ce își va asigura stăpânirea asupra economiei, va deveni liber. Saltul din imperiul necesității în imperiul libertății, despre care vorbeau Marx și Engels este unul mesianic” (ibid., p. 163). Este așteptarea transfigurării lumii și a venirii împărăției lui Dumnezeu, o „utopie” laicizată preluată din gândirea mesianică iudeo-creștină (Luz 1993, p. 359).

Marxismul a revalorizat astfel la un nivel exclusiv uman mitul primitiv al vârstei de aur (Eliade 1991, p. 110) dar totodată și curente slavofile, ortodoxe și mesianiste care existau demult în sânul societății ruse (Krahn 1963, p. 210-215), având origini medievale¹⁴. Astfel „mitul marxist al unei vârste de aur instituite prin

Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 251.

¹² Ereticul iudeo-agnostic Cerint consideră că Împărăția lui Hristos pe pământ va consta într-un paradisu al plăcerilor senzuale.

¹³ Marx însuși a fost numit de către Niebuhr „the revolutionary prophet who had transmuted atheism into a new religion”, apud Comstock 1976, p. 328.

¹⁴ Patriarhul Rusiei se considera un legitim urmaș și beneficiar al moștenirii spirituale bizantine. Deoarece în 1452 avusese loc un act de unire a Bisericii ortodoxe cu cea romano-catolică semnată de patriarhul ecumenic, Constantinopolul a căzut - scria mitropolitul Moscovei în 1458 - fiindcă s-a abătut de la adevărata credință ortodoxă¹⁴. Moscova devine în gândirea viitorilor patriarhi și țari ruși "a Treia Romă". "Din timpul marelui principe Ivan al III-lea al Moscovei (1462-1505), căsătorit, după căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453), cu Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin Constantin al XI-lea Dragases, a început să circule în Rusia legenda despre Moscova ca «a treia Romă», care va constitui baza ideologică a Imperiului țarist în epoca modernă. Călugărul Filotei, unul dintre contemporanii marelui cneaz Vasile al III-lea al Moscovei (1505-1533), într-o scrisoare adresată acestuia expunea emfatic ideologia noii autocrații astfel : «Moscova este moștenitoarea marilor capitale ale lumii: Prima Romă

victoria definitivă a proletariatului este cea mai bine articulată și cea mai celebră dintre toate eshatologiile politice moderne”, cea mai pură variantă de milenarism laicizat (Berdeaev 1996, p. 34).

- Proletariatul, colectivitatea amorfă, atomizată, gregară și uniformizată în gândire, comportament și mod de existență este zeificat, valoarea persoanei umane fiind negată, mai ales în ceea ce are mai valoros, libertatea de conștiință și de gândire. Socialismul nu este înțeles doar ca socializare a economiei, ci, mai grav, ca socializare a spiritului uman până în profunzimile sale. Antipersonalismul filosofiei lui Marx este o moștenire a celui hegelian, intensificat până la ultima sa expresie în comunism (Berdeaev 1993, p. 124). Creștinismul și iudaismul accentuează mereu valoarea persoanei umane care se află mai presus de orice dintre cele ce aparțin contingentului. De aceea, incompatibilitatea dintre socialism și cele două religii monoteiste este evident. Pretinsele paralele între spiritul comunitar al creștinismului și colectivismul socialist sunt simple speculații, dacă nu răuvoitoare, cel puțin gratuite, întemeiate pe necunoașterea naturii comuniunii harice, interpersonale existente în creștinism (v. pe larg Berdeaev 1994, p. 143 ș. u.). Reinhold Niebuhr a putut astfel susține că marxismul este „a proletarian religion (McCann 1978, p. 146)”.

- Chiar noțiunile și conceptele cu care operează marxismul, precum cele de *clasă*, *proletariat*, sunt idei abstracte, cărora le corespund în realitatea socială fenomene complexe; ele se situează în ideal și mit, deoarece „ideile abstracte luând forma miturilor pot răsturna istoria și transforma radical societatea. Toate revoluțiile s-au bazat pe mituri” (Berdeaev 1994, p. 161). Marx a fost un intelectual remarcabil, dar succesul marxismului în lume nu s-a datorat ideilor sale filosofice, politice, etc. Filosofia nu a schimbat vreodată lumea. Dacă marxismul a făcut-o, faptul s-a datorat laturii sale religios-mesianice.

- *Atotputernicia statului* în socialism, stat care își propune, pe lângă strictul control economic și supravegherea și chiar organizarea și normarea gândirii și vieții spirituale, lăuntrice a cetățenilor săi; după fericita formulă a aceluiași gânditor rus Nikolai Berdeaev, statul uzurpă statutul de biserică (ibid., p. 51) pentru a avea un control deplin asupra celor guvernați. Este o întoarcere la concepția antică și păgână a relațiilor dintre om și stat, concretizată cu cele mai noi cuceriri ale tehnologiei; eliberarea spiritului uman de sub jugul Cezarului, realizată de către creștinism este abolită (ibid., p. 124). Aici, ca și în alte privințe, marxismul se întâlnește cu nazismul, de care nu diferă adesea decât prin retorică, stil și simbolică (ibid., p. 50).

- Materialismul lui Marx preia, fără îndoială, idei din teologia istoriei¹⁵, adaptându-le comandamentelor sale. *Finalismul* și strictul determinism teleologic din

a căzut sub păgâni ; a doua Romă a căzut sub turci ; Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată»." (Rămureanu, Șesan, Bodogae 1996, p. 51.)

¹⁵ Robert C. Tucker în cartea sa, *Philosophy and Myth in Karl Marx*, Cambridge University Press, London, 1961, găsește similitudini frapante între gândirea creștină a Fericitului Augustin și ideologia totalitară a marxismului

viziunea creștină asupra istoriei sunt specifice unei teologii a istoriei. Factorul divin și factorul uman care acționează în deplină libertate în cadrul istoriei sunt înlocuiți de factorul determinist al strictelor legi ale evoluției economice. Istoria în ultimă instanță nimeni și nimic nu poate împiedica mersul inevitabil spre comunism. Dincolo de forțele social-economice se străvede implacabilul Destin (Boia 1998, p. 33-34). Necesitatea istorică este divinizată (Berdeaev 1994, p. 187). „Marxismul ca religie reprezintă astfel o formă secularizată a ideii de predestinare” (ibid., p. 173). Cu alte cuvinte este formulată speranța că va sosi ziua redevutabilei judecăți a lumii vechi și rele (Berdeaev 1993, p. 121), nu de către Dumnezeu, ci de către implacabilele legi ale istoriei și dezvoltării economice, „stimulate”, bineînțeles, de către țările socialiste. Ne îndreptăm spre o “epocă de aur” a fericirii, egalității și bunăstării. Suntem, așadar, în plină “eshatologie laicizată”, în plină “Împărăție a lui Dumnezeu fără Dumnezeu” (Evdokimov 1996, p. 330). Recunoașterea teleologiei, a caracterului rațional al istoriei este cea mai mare contradicție lăuntrică a marxismului (Berdeaev 1994, p. 169). Materialismul proiectează paradisul aici, realizabil doar cu mijloacele autonomiei umane. Legile istoriei, determinismul economic iau locul Providenței, Mesia este Proletarul (Boia 1998, p. 82).

- Nu doar elemente creștine provenite din iudaism au fost asimilate și reinterpretate în marxism, ci și idei și concepte din alte arii religioase. De pildă extremul dualism aproape maniheist împărțind lumea în două împărății, cea a răului-capitalistă și cea a binelui, socialistă. Doctrina este de sorginte gnostică.

- Din nefericire, aplicând grila lui Raymond Aron valabilă în cazul fundamentalismului fanatic, vom constata cu ușurință că se aplică și în cadrul multor regimuri bazate pe ideologia marxistă:

1. un singur partid are monopolul puterii politice;
2. partidul are o ideologie căreia îi acordă o putere absolută și devine adevărul oficial al statului;
3. ansamblul mijloacelor de comunicare este condus și comandat de stat pentru a servi promovării acestui adevăr oficial;
4. datorită strânsii legături între stat și ideologie, toate activitățile, inclusiv cele economice poartă amprenta acesteia;
5. supunerea oricărei activități ideologice statului, orice greșală devine în același timp și o greșală ideologică (Frunză 2003, p. 74).

IV. Morală și ritualuri

- Parafrazând unele considerații ale lui Nicolae Steinhardt¹⁶ *autocritica* și *angajamentul* pastișează spovedania creștină;

- scenariul baptismal, a cărui finalitate este purificarea și armonizarea diferențelor de orice fel (iudeul și grecul, partea bărbătească și partea femeiască,

¹⁶ Care cunoștea bine cele trei sisteme de gândire analizate; de origine evreu, în tinerețe fusese de stânga din convingere, iar la maturitate se convertește la creștinism

sclavul și omul liber¹⁷), conform teologiei pauline, devine, în registru ideologic, ritul intrării în Partid (inițial, organizație secretă de tip esoteric de tip misteric). Scopul este același: "omorârea" simbolică a omului vechi și zămislirea „omului nou” - *homo christianus* versus *homo sovieticus* (A. Zinoviev) (Neagotă). După cum cunoaștem, moralitatea „omului nou” socialist sau comunism trebuia să fie ireproșabilă;

- organizarea ierarhică a „bisericii” comuniste;
- „soborul”- adunările de partid (Berdeaeu 1994, p. 171-172);
- mai mult, Partidul se constituie ca un organism sacru, pseudo-ecezial, consacrat printr-o mistică sacrificială (ibid.), bazată pe cultul martirilor (alias cultul ilegalistilor) dar și pe cerința perpetuă din partea membrilor săi de a face sacrificiul suprem pentru valorile ideologice ale partidului;
- marxismul este și din perspectivă morală o ideologie optimistă ce emite promisiuni și consolări, calchiindu-se pe virtuțile creștine pe care le parazitează până la distorsiune; Astfel, în "sistemele totalitare" se produce o pervertire globală a valorilor grație experimentelor de tip "Pitești": speranța devine disperare și resemnare, iubirea aproapelui e convertită în ură de clasă, încrederea în semen devine bănuială generalizată (ibid.);
- în ceea ce privește calendarul, are loc o substituie a sărbătorilor religioase tradiționale cu sărbători civice, nu mai puțin sacre, în care sunt reiterate în ritualuri publice principalele momente ale instaurării regimului „salvator” în acea societate.

Concluzii

Neîndoielnic, marxismul nu poate fi considerat o religie conform paradigmei tradiționale și nici o religie propriu-zisă. Însă „cauza extraordinarului dinamism și a eficacității marxism-comunismului se află în faptul că posedă toate trăsăturile unei religii. O teorie științifică sau o practică politică n-ar fi putut juca niciodată un astfel de rol” (Berdeaeu 1994, p. 77).

Conflictul insolubil dintre religie și marxism poate fi explicat de faptul că marxismul însuși este o religie pentru adepții săi (ibid., p. 77), care deși nu o recunosc, totuși se comportă și gândesc după un model religios, mai mult atingând adeseori fanatismul și intoleranța. Astfel se explică în regimurile întemeiate pe ideologia marxistă exclusivismul, controlul strict, restrângerea libertății de manifestare, ghetto-izarea și persecutarea, dacă nu chiar tendința de eradicare a oricărei forme de religiozitate. Cu toate acestea, “tendința de a șterge sacralul, de a-l elimina complet, pregătește întoarcerea tacită a sacralului, sub o formă nu transcendentă, ci imanentă” (Girard 1995, p. 349). Comuniștii vor urî creștinismul și religia în general, în ciuda filiației care îi leagă, deoarece au procedat la o transformare a energiei creștine în scopul aplicării acesteia la un alt obiect decât religia (Berdeaeu 1994a, p. 203-204).

¹⁷ Cf. Galateni 3, 28: „Nu mai este iudeu, nici elin; nu mai este nici rob, nici liber; nu mai este parte bărbătească și parte femeiască, pentru că voi toți una sunteți în Hristos Iisus”

Aforismul „religia este opiumul popoarelor” este explicabil psihologic. Pentru aderenții săi, ideologia clasicilor socialismului nu este doar o concepție socio-politică, un sistem filosofic raportat la un aspect al existenței, ci un adevăr total, integral (Berdeaev 1993, p. 123), care îmbrățișează toate aspectele realității și oferă răspunsuri și soluții la toate întrebările și problemele existenței. Ca și celelalte idei mai mult sau mai puțin fantasmagorice despre istorie, marxism-leninismul e o religie; fiind o contrareligie se ajunge inevitabil la o altă religie, dar una de tip special, inversat: o parodiare, o caricatură a creștinismului, o “satanalogie” cum o numea regretatul Nicolae Steinhardt.

Înceiem aceste considerații care pot fi adâncite și completate în continuare, cu afirmația lui J. Schumpeter: "Marxismul este o religie. Pentru credincios, el reprezintă, în primul rând, un sistem de aspirații ultime care întrupează înțelesul vieții și sunt standardele ultime în funcție de care sunt judecate evenimentele și acțiunile; iar în al doilea rând un ghid pentru aspirațiile ce implică un plan al mântuirii și pentru indicarea răului de care umanitatea, sau o parte aleasă a umanității, trebuie salvată” (apud Frunză 2003, p. 78).

Bibliografie selectivă

A. Lucrări

- Berdeaev 1993: Nikolai Berdeaev, *Destinul omului în lumea actuală*, traducere de Victor Durnea, Chișinău, Editura ABC Dava, 1993.
- Berdeaev 1994: Nikolai Berdeaev *Împărăția spiritului și împărăția cezarului*, traducere de Ilie Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
- Berdeaev 1994a: Nikolai Berdeaev, *Originile și sensul comunismului rus*, traducere de Ioan Mușlea, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
- Berdeaev 1996: Nikolai Berdeaev, *Sensul istoriei*, traducere de Radu Părpăuță, Iași, Editura Polirom, 1996.
- Boia 1998: Lucian Boia, *Jocul cu trecutul – istoria între adevăr și ficțiune*, București, Editura Humanitas, 1998.
- DF: *Dicționar de filosofie*, Didier Julia, traducere de Dr. Leonard Gavriliu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- Dobrogeanu-Gherea 1920: Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*, București, 1920.
- Eliade 1991: Mircea Eliade, *Eseuri*, traducere de Mircea Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991.
- Eliade 1995: Mircea Eliade, *Mefistofel și androginul*, traducere de Alexandra Cuniță, București, Editura Humanitas, 1995.
- Evdokimov 1996: Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, traducere de Dr. Irineu Ioan Popa, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996.
- Frunză 2003: Sandu Frunză, *Fundamentalismul religios și noul conflict al ideologiilor*, Cluj Napoca, Editura Limes, 2003
- Funkenstein 1998: Amos Funkenstein, *Teologie și imaginația științifică*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 1998.

- Girard 1995: René Girard, *Violența și sacrul*, traducere de Mona Antohi. Ed. Nemira, București, 1995.
- Radu 1996: Gheorghe Gr. Radu, *Introducere în filosofia istoriei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996.
- Rămureanu, Șesan, Bodogae 1996: Ioan Rămureanu, Șesan Milan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericească universală*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii ortodoxe Române, vol II, 1993.
- Rosen 1981: Moses Rosen, *Învățăturii biblice*, București, 1981.
- Stăniloae 1997: Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. III, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.

Articole și studii

- Comstock 1976: Richard Comstock, *The Marxist Critique of Religion: A Persisting Ambiguity*, în „Journal of the American Academy of Religion”, Vol. 44, No. 2. (Jun., 1976), p. 327-342.
- Girardi, Giammanco 1988: Giulio Girardi, Rosanna M. Giammanco, *Marxism Confronts the Revolutionary Religious Experience*, în „Social Text”, No. 19/20. (Autumn, 1988), p. 119-151.
- Krahn 1963: Cornelius Krahn, *Russia: Messianism-Marxism*, în “Journal of Bible and Religion”, Vol. 31, No. 3. (Jul., 1963), p. 210-215.
- Löwy, Larrier 1980: Michael Löwy, Renée B. Larrier, *Jewish Messianism and Libertarian Utopia in Central Europe (1900-1933)* în *New German Critique*, No. 20, Special Issue 2: Germans and Jews. (Spring - Summer, 1980), p. 105-115.
- Luz 1993: Ehud Luz, *Utopia and Return: On the Structure of Utopian Thinking and Its Relation to Jewish-Christian Tradition*, în „The Journal of Religion”, Vol. 73, No. 3. (Jul., 1993), p. 357-377.
- McCann, 1978: Dennis McCann, *Reinhold Niebuhr and Jacques Maritain on Marxism: A Comparison of Two Traditional Models of Practical Theology*, în „The Journal of Religion”, Vol. 58, No. 2. (Apr., 1978), p. 140-168.
- Neagotă: Bogdan Neagotă, *Mitanaliză si ideologie*, <http://www.phantasma.ro/caiete/caiete/caiete3/12.html>.